

O KATEDRALAMA HRVATSKE I KNINSKE BISKUPIJE

NIKOLA JAKŠIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 949-713»04/14« Knin
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1988-02-01

Problem ubikacije položaja katedrala hrvatske i kninske biskupije prisutan je u našoj nacionalnoj srednjovjekovnoj historiografiji odavno. Dileme oko preciznog određenja njihova položaja potencirane su činjenicom da su i vijesti o njihovim titularima nedovoljno pouzdane. Novim izvornim podacima moguće je međutim sa sigurnošću ustvrditi da je kninska katedrala građena kroz 13. stoljeće, posvećena 1272—74. g. u čast *Sv. Bartolomeja Apostola*, te da je bila podignuta na mjestu bivšeg kraljevskog samostana na *Kapitulu u Kninu*. Vijesti splitskog kroničara 13. stoljeća o katedrali *Sv. Marije* odnose se na katedralu hrvatskog biskupa, a ta je bila u *Petrovu polju* u selu *Kosovu*, (danas Biskupija kod *Knina u Kosovu polju*) ustanovljena oko sredine 11. stoljeća. Posebna je pažnja posvećena apelativu odnosno toponimu *campus*, spomenutom kod *Tome Splitsanina*, s obzirom na to da se javlja ključnom preprekom u definiranju precizne ubikacije kako jedne tako i druge katedrale. Analiza pokazuje da *Tomin campus* označava pojam koji je u kasnom srednjem vijeku poznat kao *Campus santi Petri* ili pak *Campus magnum*, a odnosi se na današnje *Kninsko, Kosovo i Petrovo polje* zajedno.

Problem kninske katedrale, njena položaja i titulara dugo se raspravlja u hrvatskoj historiografiji i arheologiji. Rješavao ga je davno, već u 18. stoljeću D. Farlati,¹ a zatim F. Bulić,² F. Radić,³ i konačno F. Šišić u svojoj čuvenoj sintezi povijesti Hrvata za narodnih vladara.⁴ Činilo se da su Šišićevim excursom pod naslovom *Gdje je bio samostan sv. Bartola, a gdje kninska stolna crkva sv. Marije?* uklonjene sve dileme u vezi s titularom i ubikacijom položaja srednjovjekovne kninske katedrale, kada je 1949. godine S. Gunjača tiskao novu, opširnu studiju o istoj temi.⁵ Na tom mjestu on pobija stanovišta navedenih autora o položaju katedrale na mjestu ranijeg samostana *Sv. Bartolomeja u Kni-*

¹ D. Farlati, *Illyricum sacrum*, tom IV, Venecija 1796, 280.

² F. Bulić, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije*, sv. 1, Zagreb 1888, 3—13.

³ F. Radić, »Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kapitulska sv. Bartula na sadašnjem Kapitulu kod Knina«, *Starohrvatska prosvjeta* (dalje SHP), I, Knin 1985, 35—39, 90—96, 150—158.

⁴ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 690—694.

⁵ S. Gunjača, »O položaju kninske katedrale«, SHP, III ser., sv. 1, Zagreb 1949, 38.

nu te predlaže posve novu ubikaciju.⁶ S takvim rješenjem nisu se složili Lj. Karaman i A. Jadrijević, no oni nisu iznašli novih, čvrstih argumenata u obranu ranije teze.⁷ Ja sam 1982. godine preciznije ubicirao objekt u kninskom podgrađu za koji se zalagao S. Gunjača podupirući njegovu interpretaciju,⁸ a tom se mišljenju nešto kasnije priklonio i F. Smiljanić.⁹ Ipak je pitanje titulara, a s tim u vezi i preciznije određenje položaja, ostalo otvorenim, poznati i više puta korišteni argumenti na obje strane iscrpeni, pa je za definitivno rješavanje problema svakako potrebna nova izvorna građa.

Uza sve nejasnoće koje se tiču predmeta neke su činjenice sa sigurnošću utvrđene. Polaznu točku svakom rješenju predstavljaju dva izvorna podatka: vijest Tome Arcidakona o osnutku hrvatske biskupije u 11. stoljeću s ubikacijom crkve blizu Knina¹⁰ te svjedočanstvo splitskog nadbiskupa Petra iz 1315. godine, u kome se ovaj prelat tuži na svog davnog prethodnika Bernarda (1192—1217) kako je dozvolio uzurpaciju terena crkve sv. Bartolomeja u Kninu, te da je u to vrijeme na navedenom uzupiranom terenu sagrađena nova kninska katedrala.¹¹ Suvremeni se autori ne spore oko toga da su u pitanju dva objekta, jedan raniji — katedrala hrvatskog biskupa iz 11. stoljeća — i drugi — katedrala kninskog biskupa iz 13. stoljeća. No pitanje preciznijeg položaja pojedinog objekta, jednako kao i pitanje titulara, sasvim je sporno. Titular se u izvorima spominje samo jedanput i to kod Tome Arcidakona, no ostalo je sporno na koji se od dvaju objekata odnosi. Ukoliko je kod Tome riječ o starijem objektu — katedrali hrvatskog biskupa, a čini se iz konteksta da upravo o tome zbori, onda je to i jedini siguran spomen starije crkve u historijskim izvorima; u protivnom raspoložemo samo podacima o hrvatskom biskupu i biskupiji. Ukoliko je u njegovu citatu riječ o kasnijem objektu — katedrali kninskog biskupa, onda nam je zabilježen i njen titular — Djevica Marija, pa nije uputno spekulirati s drugim titularom — Sv. Bartolomejem, kako to većina autora čini. Toma

⁶ S. Gunjača, ubicirao položaj katedrale tik kninske tvrđave, u podgrađe na mjesto gdje je kasnije bila džamija, a poslije i župska crkva Sv. Jerolima. (S. Gunjača, »O položaju...«, 80—84.)

⁷ Lj. Karaman, »O reviziji iskopina u Biskupiji kod Knina«, *SHP*, III ser., sv. 4, Zagreb 1955, 218.; A. Jadrijević, »Smrt hrvatskih kraljeva Miroslava i Zvonimira (2)«, *Crkva u svijetu*, 2, Split 1967. 45.

⁸ N. Jakšić, »Iz srednjovjekovne topografije Knina«, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 20(9), Zadar 1982, 49.

⁹ F. Smiljanić, »Nastanak i razvoj srednjovjekovnog Knina«, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 24(11), Zadar 1985, 119.

¹⁰ T. Archidiaconus, *Historia Salonitana*, ed. Rački, Zagreb 1894, 45. *Voluerunt etiam Chroatorum reges quasi specialem habere pontificem, pateruntque ab archiepiscopo spalatensi; et facerunt episcopum, qui Chroatensis appellabatur, posueruntque sedem eius in Campo in ecclesia sante Marie iuxta castrum Tiniense. Hic multas optinuit parochias habuitque praedia et possessiones per totum pene regnum Chroatie, quia regalis erat episcopus et regis curiam equebatur, eratque unus ex principibus aule, et sua iurisdictio usque ad Drauum fluvium extendebatur.*

¹¹ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus* (dalje CD), VIII.

Arcidakon umro je 1266. godine, a nova je katedrala po jednima podignuta 1203, a po drugima 1272—1274. godine. U prvom slučaju Tomino se svjedočanstvo može odnositi kako na stariji, tako i na mlađi objekt. U drugom, isključivo na stariji. Nova katedrala sagrađena je sasvim sigurno u 13. stoljeću, a spominje se u izvorima 14. i 15. stoljeća više puta. Nažalost u tim se izvorima nikad ne spominje i njen titular, a to bi svakako pojasnilo Tominu vijest. Moja će nastojanja na ovom mjestu ići za tim da se definitivno riješi pitanje titulara kninske biskupske crkve 13. stoljeća, o čemu sam prikupio nove, posve relevantne vijesti. Ukoliko se razriješi ta nepoznanica, većina će se ostalih dilema odmrstiti, kako precizna ubikacija njena položaja, tako i nejasnoće oko Tomine vijesti i od njega zasvjedočenog titulara.

Kaptol kninski i njegov pečat

Najranije vijesti o kaptolu kninskom sežu još u 13. stoljeće, a osobito se često spominje u drugoj polovici 14. te u 15. stoljeću. Najčešće je riječ o ispravama izdanim od strane ovog kaptola u formulaciji *Nos capitulum Tininiense*, s naznakom da su izdane *In ecclesia cathedralis*. Kanonički kolegij koji sačinjava kaptol ima redovito patrona, onog kome je posvećena zborna crkva, u ovom slučaju kninska katedrala. Stoga su već D. Farlati¹² i F. Bulić,¹³ u nedostatku vijesti o titularu katedrale, pokušali naći podatke o patronu kanoničkog kolegija kninskog kaptola, te ističu sljedeće:

1. U *Tomašičevoj kronici*, na mjestu gdje se govori o ubijstvu kralja Zvonimira, stoji da je bio pokopan *in capitulo thininigensi in ecclesia santi bartholomei*.¹⁴

2. U pečatu kaptola kninskog je lik Sv. Bartolomeja apostola, kako to proizlazi iz njegova opisa na jednoj Mrnavičevoj ispravi 15. stoljeća.¹⁵

Ako se ovim vijestima pribroji i činjenica da je kod Knina sačuvan i toponim Kapitul i to upravo na mjestu gdje su istražene ruševine Crkve Sv. Bartolomeja, činilo se da su to dovoljno čvrsti argumenti koji govore o patronu kanoničkog kolegija kninskog, odnosno njegove zborne crkve.¹⁶

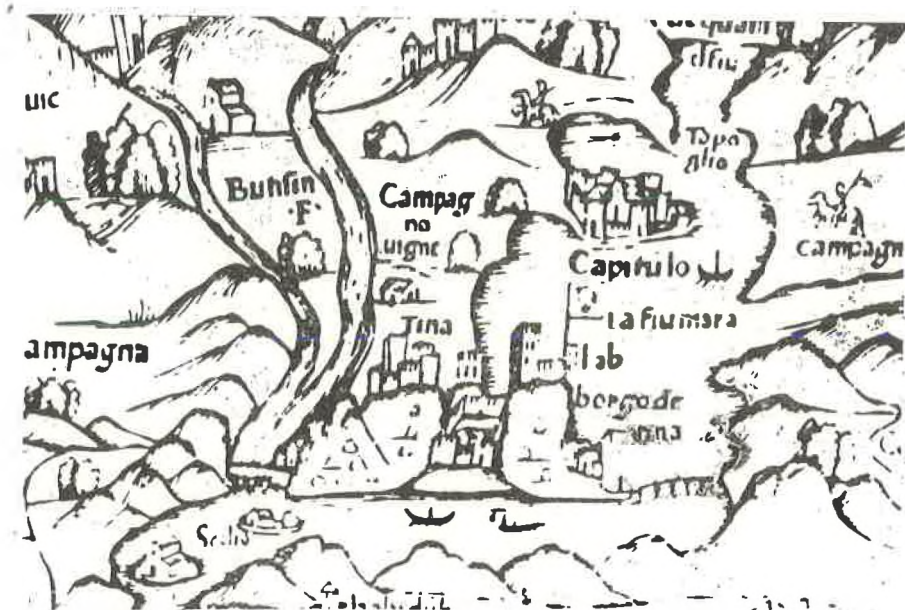
¹² D. Farlati, *Illyricum sacrum...*, 280.

¹³ F. Bulić, *Hrvatski spomenici...*, 8.

¹⁴ J. Tomasić, »Chronicon breve Regni Croatiae« (ed. Kukuljević), *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, IX, Zagreb 1868, 14.

¹⁵ *Pendent sigillum cereum simplex ex cordula duplici linea coloris diversis flauis nimirum et viridis, impressa imagine S. Bartholomei Apostoli* (D. Farlati, *Illyricum sacrum...*, 280).

¹⁶ Toponim *Capitulo* zabilježen je već u prvoj pol. 16. stoljeća, što stariji istraživači nisu ni znali, na geografskoj karti zadarskog i šibenskog teritorija izdanoj od strane M. Pagana. (I. Petricioli, »Zoranićeve deželje na jednoj suvremenoj karti«, *Zadarska revija*, 5, Zadar 1969, 521.)

Detalj karte M. Pagana s Kninom i Kapitulom

S. Gunjača, koji je tragom nekih drugih vijesti tražio katedralu u samom Kninu, o čemu ćemo kasnije, morao je osporiti težinu Buličevih i Farlatijevih argumenata i to čini na sljedeći način:

1. Tomašićeva se vijest odnosi na kratkotrajan boravak kninskog kaptola kod Sv. Bartolomeja u trenutku dok je katedrala bila porušena.¹⁷

2. Mrnavićeva je isprava grubi falsifikat u kojoj on dokazuje srodstvo s kraljem Matijom Korvinom, pa su stoga i vijesti o izgledu pečata kninskog kaptola neupotrebljive u argumentaciji.¹⁸

Takvim objašnjenjem S. Gunjača je uklonio Buličeve i Farlatijeve argumente te je mogao slobodno pristupiti eksplikaciji vlastite teorije. Ostaje međutim činjenica da je u splitskom kaptolu Mrnavićeva isprava smatrana vjerodostojnom, a to znači da, iako je ona zaista grubi falsifikat, vjerodostojnost brani upravo pečatom kninskog kaptola. Taj je mogao jedini biti argumentom njene valjanosti, a njega se stoga u prijepisu i opisuje. Zato je Gunjačino uklanjanje ovog argumenta bez detaljnijeg objašnjenja bilo u najmanju ruku neoprezno a, danas je to moguće tvrditi na temelju nove građe, i nepravilno. Novi podaci o izgledu pečata kninskog kaptola svjedoče ne samo da su D. Farlati i F. Bulić bili u pravu kada su tvrdili da je u njemu lik sv. Bartolomeja, već i da je Mrnavićeva isprava-falsifikat bila opremljena vjerodostojnim

¹⁷ S. Gunjača, »O položaju...«, 78.

¹⁸ S. Gunjača, »O položaju...«, 55.

pečatom, što je bila dovoljna garancija splitskom kaptolu kod izdavanja prijepisa. Naime pred zadarskog notara J. Calcinu stupili su neki Vlasi od roda Cerdise, ili Cendise, s ispravom izdanom od strane kaptola kninskog na kojoj je visio pečat na zelenoj i bijeloj uzici sa središnjom slikom sv. Bartolomeja koji je gol.¹⁹ Dakako da bi se moglo prigovoriti da su ti Vlasi i u ovom slučaju donijeli nekakav falsifikat, no sukladne vijesti o pečatu na objema ispravama ipak svjedoče o njegovu pravom izgledu. Konačno, da je to zaista tako, moguće je ustvrditi i na temelju izgleda samog pečata koji je sačuvan, i to u više primjeraka, na ispravama u Arhivu Hrvatske. Na ispravi od 23. VII. 1487, izdanoj u Labu, viceban Ivan Pechiban nalaže kninskom kaptolu da izašalje pred kninski Stol svoga člana koji će biti prisutan nekoj pravdi. Na njoj je utisnut pečat s golim likom pod trilobnom gotičkom arkadom. Pored tog utisnutog sačuvan je i jedan viseći voštani pečat na ispravi iz 1492. godine u kojoj kninski kaptol javlja kralju Vladislavu da je uputio svog izaslanika kanonika Petra Šubašića koji je u zajednici s kraljevskim izaslanikom Ivanom Stojšićem uveo Krstu i Jurja Perunskoga u posjed nekog dobra u Lučkoj županiji. Pečat je promjera 4 cm, utisnut u voštanu grudu, s natpisom koji omeđuje središnju scenu: SIGILVM : MINVS : CAPITVLI : TININIENSIS ECLESIE u gotičkoj majuskuli. U središtu je lik Sv. Bartolomeja pod gotičkom trilobnom arkadom. Mučenik je gol, s nožem nalik srp u desnoj ruci, a simbolizira njegovu smrt kada je odran i razapet na križ. Nema dakle više nikakvih sumnji u izgled pečata kninskog kaptola, u njemu je lik Sv. Bartolomeja, apostola, upravo onako kako su to svjedočile i pisane vijesti. Sv. Bartolomej bio je dakle patron kanoničkog kolegija kninskog kaptola.

Već i na temelju ovih podataka o izgledu kaptolskog pečata moglo bi se s velikom dozom sigurnosti tvrditi da je katedrala bila posvećena Sv. Bartolomeju. No valja zadržati još uvijek dozu opreza iz jednostavnog razloga što znamo da je Sv. Bartolomej u Kninu štovan od davnina, da mu je bila posvećena crkva kraljevskog benediktinskog samostana i da se je upravo na Dan Sv. Bartolomeja u Kninu održavao sajam.²¹ K tome imamo

¹⁹ 18. lipnja 1453. *Cum hoc sit Ser Radoicus Paulus et Lucas fratres et filii quondam ser Baldouini Miltoseuich de genere Cerdise(?) morlachi iure proprio et in perpetuum vendiderunt Petro quondam Bartolo Brandich catonario morolacho per duabus sortiis partibus et Radosino Brandich eius fratri per reliquia tertia parte unam eorum villam vocata Nouoselci in districtu castro Obrouac za cijenu od 100 florina, a onda slijedi: ... prout plena constabat predicto priuilegio capituli Tiniensis cum suo consueto sigilo pendentem cum cadula virida et albi coloris per medium in quo sigilo erat imago santi Bartolomei nuda. Datum Tini in fieri tertia proxima post festum sancti Martini episcopi et confesoris anno domini 1453 ...* (Historijski arhiv Zadar (dalje HAZd), Spisi zadarskih bilježnika (dalje SZB) J. Calcina. Busta VIII, fasc. I/11.)

²⁰ A. Gulin, Srednjovjekovna orkvena sfragistika u Hrvatskoj (disertacija) Zadar 1984, 472—477, TI, sl. 1 i 2.

²¹ T. Raugar, »Komunalna društva u Dalmaciji u XV stoljeću«, *Historijski zbornik*, 33—34, Zagreb 1982, 177; F. Smiljančić, »Nastanak i razvoj...«, 130.

Pečat
kninskog kaptola
s likom
Sv. Bartolomeja

i vijesti da se u katedrali, čini se, nalazila kapela Sv. Bartolomeja, pa je moguće da je lik Sv. Bartolomeja dospio u kaptolski pečat iz gore navedenih razloga, a da mu katedrala svejedno nije bila posvećena. S. Gunjača je isticao upravo spomen ove kapele u katedrali u prilog svojoj tvrdnji da je u njoj bila isključivo kapela posvećena Sv. Bartolomeju, što bi trebalo značiti da je crkva imala drugog titulara.²² No sve dileme u vezi s iznesenim odstranit će citat sačuvan u zadarskog notara T. de Prandino. U tom notarskom spisu stoji da je u Zadru 4. XI. 1420. zadarskog trgovca Ivana pok. Ostoje uzeo za zakonitog svoga zastupnika u svim poslovima Matija arcidakon lapački. Zadarski će trgovac biti ujedno i zastupnik kanoničkog kolegija Crkve Sv. Bartolomeja u Kninu, a sam je Matija imenovan kanonikom Crkve Sv. Bartolomeja.²³ Taj podatak sada nedvojbeno potvrđuje da je kanonički zbor bio vezan uz Crkvu Sv. Bartolomeja, a ta ne može biti druga nego samo katedrala. To uostalom

²² S. Gunjača, »Tiniensia Archeologica-Historica-Topografica II«, SHP, ser. III, sv. 7, Zagreb 1959, 56.

²³ 4. rujna 1420. *Dominus Mathias Archidiaconus de Lapaç canonicus ecclesie santi Bartholomei de Tinino omnibus modo, via, usu et forma quibus melius potuit et debuit fecit, constituit, creavit et ordinavit Johannem quondam Ostoye mercatorem de Jadra ibi presentem et sponte mandatum suscipientem suum certum nuncium, missum et procuratorem generalem et specialem ad dicte ecclesie santi Bartholomei et canonicorum eiusdem ad omnes et singulis causas litis questiones quas habuit vel habuerit cum quacumque persona et coram quoquomque iudice tam ecclesiastico quam secolari ad agendum, deffendum, videndum, etc.* (HAZd, SZB T. de Prandino, Busta II, fasc. III/88.)

potvrđuju i sljedeći citati: *Nella cattedrale di Tinin. Il capitolo della chiesa di Tinine...*²⁴ *Tinine, nella chiesa cattedrale. Il capitolo...*²⁵ *Nella chiesa cattedrale di Tinine. Il capitolo della chiesa sopradeta...*²⁶ *Tinine, nella chiesa della catedralle. Il capitolo dela chiesa di Tinine...*²⁷

Ostaje još jedino da se objasni što je s kapelom Sv. Bartolomeja koja se spominje u katedrali kninskoj. Prva je vijest o njoj iz 1376. godine, kada na Dan Sv. Bartolomeja Pavao biskup kninski uređuje pitanje desetine s Nelipićem, o čemu je sastavljen ugovor *Tinine nella cappella di san Bartolomeo*.²⁸ Sljedeća je vijest iz 1430. godine, kada je sastavljeno biskupska isprava *Tinine nella cappella di san Bartolomeo nella cattedrale*.²⁹ Iznenađuje svakako činjenica da se u Crkvi Sv. Bartolomeja pojavljuje i posebna kapela Sv. Bartolomeja. Crkva Sv. Bartolomeja jedini je pouzdano locirani sakralni objekt srednjovjekovnog Knina i to zahvaljujući natpisu koji je još 1690. godine stajao nad njenim portalom. Taj natpis, kninskog prepozita Dobroslava, datiran 1203. godinom, svjedoči da je crkva bila posvećena Sv. Bartolomeju, Sv. Mariji i Sv. Petru.³⁰ Da je Sv. Bartolomej glavni titular, u to nema sumnje već i po redu navođenja. Arheološka istraživanja provedena 1886. godine pokazuju da je riječ o trobrodnoj bazilici sa tri apside, pa stoga valja i pretpostaviti da je svaka apside korištena kao posebno svetište.³¹ Glavna je dakle posvećena titularu cijele crkve, Sv. Bartolomeju, a dvije pobočne Sv. Mariji i Sv. Petru. Ta glavna apside je zapravo kapela dokumenata iz 1376. i 1430. Tako se naime u srednjovjekovnim dokumentima imenuju apside, pa nema razloga da i u ovom slučaju nije tako.³² Ovi nam podaci o kapeli, tj. apsidu Sv. Bartolomeja u katedrali istog imena samo potvrđuju da je upravo ta kapela bila onaj *locus credibilis*, dakle mjesto javne vjere. Tu su se izdavale kaptolske isprave, a tu se čuvao valjda arhiv i pečat kaptolski. Pouzdano znamo da je tako bilo na Rabu, gdje su sve relevantne isprave i relikvije čuvane u menzi glavnog oltara pod ciborijem. Tu je dakle, u svetištu glavne apside kninske katedrale čuvan i kaptolski pečatnjak, čije otiske imamo sačuvane na navedenim ispravama iz 1487. i 1492. godine. D. Farlati zabilježio je vijest i o funkciji kanonika

²⁴ R. Lopašić, »Spomenici tržićkih Frankopana«, *Starine JAZU*, 25, Zagreb 1892, 322. Godine 1420.

²⁵ R. Lopašić, »Spomenici...« Godine 1420.

²⁶ R. Lopašić, »Spomenici...« Godine 1424.

²⁷ R. Lopašić, »Spomenici...« Godine 1434.

²⁸ R. Lopašić, »Spomenici...« 321.

²⁹ R. Lopašić, »Spomenici...« 323.

³⁰ Vidi bilj. 47.

³¹ Č. M. Iveković, »Kapitul kraj Knina«, *SHP*, Nova ser., I, Zagreb—Knin 1927, 252.

³² Ugovorom iz 1443. godine, kada je započela gradnja nove crkve na Pagu, obavezala su se braća Juraj i Pavao Dimitrovi iz Zadra da će podići tri apside u naredne dvije godine... *cappella maggiore colle due laterali...* (C. Fisković, »Bilješke o paškim spomenicima«, *Ljetopis JAZU*, 57, Zagreb 1953, 59). Takvih je primjera mnogo u bilježničkim arhivima, a ovoga sam odabrao poradi trobrodnosti objekta, jer je takav slučaj upravo na Kapitolu, pa se lijepo vidi da se sve apside nazivaju kapelama.

custos sigili koju je obavljao u 1494. godini Vid Šubić.³³ U kaptolskim ispravama se ne ističe posebno da su izdane u kapeli Sv. Bartolomeja jer valjda drugačije nije moglo ni biti. Oba se puta taj podatak spominje u biskupskim ispravama i to stoga što on nastupa kao privatno lice, sa svojim privatnim biskupskim pečatom, pa se u njegovim ispravama i ističe da su izdane u kapeli Sv. Bartolomeja, tj. na mjestu gdje je bio institut javne vjere, s obzirom na to da su njegove isprave mogle biti sastavljene i gdje drugdje.

Ostaje nam još da razmotrimo argumente S. Gunjače, koji se zalagao za ubikaciju katedrale na drugom mjestu, u knjinskom suburbiju, a slijedom vijesti Tome Arcidakona pretpostavljao da je bila posvećena Sv. Mariji. S. Gunjača je mnogo pažnje polagao Tominu citatu, o kome će još biti riječi, osobito njegovoj formulaciji da je katedrala bila *iuxta castrum*, što bi po njegovu mišljenju moralo značiti »tik tvrđave«, dakle u podgrađu.³⁴ Pored toga ističe još dva odlučna argumenta: 1. svjedo-

³³ D. Farlati, *Illyricum sacrum ...*, 280. Njegov je podatak posve pouzdan, što je moguće posredno potvrditi podacima o Vidu Šubiću u zadarskim imbrevijaturama u razdoblju između 1508. i 1513. godine. Posjedovao je kuću u Zadru u blizini Sv. Vida (HAZd, SZN, J. F. Raimondus, Busta I, fasc. I od 7. svibnja 1509), a u jednom dokumentu od 22. veljače 1509. godine spominje se kao kapelan ugarskog kralja: *Serenissimus dominus rex Ungarie nobis comendavit venerabilem dominum Vitum Subyich capellanum Sue Magesluti pro quibusdam bonis ad ipsum capellanum spectantibus quo fuerit quondam presbyteri Martini Mladostich, canonici Hyadrensis istie positis virtute confraternitatis seu federationis inter utramque tam facere... et quia idem presbyter Vitus, necessario profecturus esse videtur in Croatiam, ibique mensurus ad servitia serenissimi regis et ad beneficia super dabitur operam ut talis absentia ipsi non opsit aut prejudicet ullo pacto in bonis...* (G. Praga, »Note bibliografiche«, *Rivista Dalmatica*, A. VIII, Zara 1925, 57–58), vodio je brigu oko oltara Sv. Martina u zadarskoj katedrali, na kome je bio čuveni poliptih Carpaccio što ga je naručio gore spomenuti zadarski kanonik Mladošić (G. Praga, »Note...«, 57; I. Petricioli, »Oko datiranja Carpacciova poliptiha u Zadru«, *Zbornik za likovne umetnosti*, 21, Novi Sad 1985, 287). Dana 22. travnja 1512. godine naslovljen je kao *Venerendus Vitus Subich plebanus Bichachij et Archidiaconus Comgliensis* (HAZd, SZB, J. F. Raimondus, Busta I, fasc. I/2, f. 18.) iz kojeg se dokumenta vidi da je i nasljednik Mladošićev, a dana 20. lipnja 1513. sastavlja kodicil jer ide na put za Bihac gdje ima neke poslove sa knjinskim biskupom Brajkom i bivšim hrvatskim banom Andrijom. Opasnost puta, ... *ubi perigentum vari discrimina rerum in patria et Turcarum incursione*, nameće potrebu da sastavi u pismenom obliku posljednju želju kojom polovicu dobara ostavlja žbivskom biskupu Ivanu Statileu, a drugu dijeli u dva dijela, ... *pro una parte qua est quarta totius fabricae ecclesie sante Helisabet plebania Bichachi et alia dimidia que est reliquia pars pro fabrica fortificatione loci Bichachi contra Turcos*. U tom je kodicilu naslovljen kao *Venerendis vir Dominus presbyter Vitus Subich Archidiaconus Colmiensis et plebanus ecclesie S. Helisabet de civitate Bichachij diocesis tiniensis*. (HAZd, SZB, J. F. Raimondus, Busta I, fasc. I/2, f. 135.) Daljnja mi je njegova sudbina nepoznata.

³⁴ S. Gunjača, »Oko položaja...«, 76, tumači značenje termina *iuxta* koji bi imao označavati neposrednu blizinu, no već je A. Jadrijević, »Smrti hrvatskih...«, 37, pokazao na tekstu samog kroničara. Tome kako ga

čanstvo titularnog biskupa kninskog F. de Rojasa (1668—1687) po kome je katedrala bila pretvorena u džamiju, o čemu nas obavještava Fabijanić, i 2. u uskoj vezi s prvim, da je u kninskom podgrađu zabilježen 1720. godine objekt koji je imenovan kao *Duomo*.³⁵ Dakle *Duomo* 18. stoljeća je bivša džamija, zapravo stara kninska katedrala. Tu sam Gunjačinu interpretaciju i sam podržao, budući da sam našao precizne podatke o lokaciji tog objekta na grafičkim, veoma preciznim, snimcima Knina i jer sam pokazao da je to zaista bila džamija i to ona koja se na jednom veoma važnom planu Knina iz 1688. godine navodi kao *altra moschea*, u odnosu na drugu koja je glavna ili velika.³⁶ No sada, nakon posve pouzdane argumentacije o titularu katedrale, Sv. Bartolomeju, očito je da ona nije bila u podgrađu kninskom već na Kapitolu, a to znači da nije nikad bila ni pretvorena u džamiju. Očito je da smo precijenili obojica kvalifikaciju termina *duomo* smatrajući da je ovdje riječ o sačuvanoj tradiciji. Ipak tim se terminom označava samo glavna crkva, često i katedrala. Na tome je mjestu i bila zaista župska crkva u Kninu u 18. stoljeću, što sam već ranije dokazao, pa terminu *duomo* ne treba pridavati nikakvo veće značenje.³⁷ Što se pak tiče svjedočanstva titularnog biskupa kninskog, franjevca Cristophorusa de Rojasa y Spinole, prenosi nam ga samo Fabijanić, i to bez citata. Usto spomenimo da je Fabijanić veoma često kao autor nepouzdan. O tom biskupu znamo da je imenovan 3. jula 1666. u Beču te posvećen od nadbiskupa Ostrogonškog 11. marta 1668. godine. Dana mu je dozvola da upravlja Župom Sv. Martina u Hardembergu u Štajerskoj, s tim da tamo i boravi.³⁸ D. Farlati pak navodi za njega da *in Dalmatiam venit et Sibenici domiculum sibi statuit*...³⁹ Možda je Fabijanić i pronašao neke podatke o njemu u Franjevačkom samostanu u Šibeniku, no nema nikakvih dokaza da je on u vrijeme turske okupacije boravio u Kninu. Nadalje valjalo bi vidjeti što je stajalo u biskupovu svjedočanstvu, možda podatak da su crkve njegove biskupije za turske vlasti pretvorene u džamije, što je sasvim sigurno bila istina i o čemu znamo na temelju više primjera. To je zapravo bila takoreći redovita pojava. Konačno, ovaj je Španjolac takav podatak zabilježio 150 godina nakon turskog osvojenja Knina, pa je pitanje da li su sve njegove informacije bile i točne, pogotovo kada je riječ o sudbini pojedinog objekta.

isti autor koristi na drugom mjestu. Govoreći o Cavtatu Toma kaže: *Fuit autem civitas ejus Epitaurus qua est iuxta Ragusium*, pa na taj način posve otpada Gunjačina argumentacija.

³⁵ S. Gunjača, »Oko položaja...«, 78 i dalje.

³⁶ N. Jakšić, »Iz srednjovjekovne...«, 49—51.

³⁷ Na jednom crtežu (G. Juster) Novigrada kod Zadra iz 1708. godine stoji oznaka *Domo* za župsku crkvu (pretpisano iz bečkog arhiva i izdano kao razglednica Arheološkog muzeja u Zadru).

³⁸ P. Remigijs Ritzler — P. Pirminus Sefrim, *Hierarhia Catholica medii et recentioris aevi*, Vol. V, Patavii 1952, 380.

³⁹ D. Farlati, *Illyricum sacrum*..., 300.

Crkva Sv. Bartolomeja apostola

Od druge polovice 11. stoljeća u ispravama često susrećemo opata samostana Sv. Bartolomeja, a javlja se u ulozi svjedoka i člana kraljevske pratnje.⁴⁰ O vremenu osnutka tog samostana ne znamo ništa, no arheološki tragovi s lokaliteta Kapitul kod Knina, gdje je sa sigurnošću utvrđen njegov položaj, svjedoče da je crkva sasvim sigurno postojala na tom mjestu već u 10. stoljeću.⁴¹ Bio je to *monasterium regale*, osnovan od strane nekog hrvatskog vladara, o čemu se može sa sigurnošću zaključivati na temelju njegove daljnje sudbine.⁴² Naime 1158. godine ugarski kralj Geza II. podario je splitskom nadbiskupu Gaudiju, odnosno njegovoj nadbiskupiji, *ecclesiam santi Bartholomei de Trnin* sa svim njenim pripadnostima.⁴³ Kako se u dokumentu spominje izričito crkva, a ne i samostan, to znači da se redovnička zajednica raspala što je u uskoj vezi s izumrcem narodne dinastije, te je na taj način ugarski vladar postao baštinikom hrvatskog kralja, a to znači i crkve i posjeda bivšeg samostana. Dvije isprave iz 1180. svjedoče da Crkva Sv. Bartolomeja pripada splitskoj nadbiskupiji, no jednako tako da se i drugi otimlju za njena dobra.⁴⁴ Pet godina kasnije, na splitskom sinodu, nadbiskupiji je potvrđeno posjedovanje te iste crkve.⁴⁵ Neposredno iza tih događaja, za nadbiskupa splitskog Bernarda (1192—1217), bijaše zapušten posjed u Kninu, te se u zapisu sastavljenom 1315. godine veli da je na njemu u to vrijeme sagrađena nova kninska katedrala.⁴⁶ Ta je pozna vijest posve u skladu s natpisom o gradnji Crkve Sv. Bartolomeja iz godine 1203. od strane kaptolskog prepozita Dobroslava.⁴⁷

U spomenutom dokumentu iz 1315. godine, a to je zapravo apologija splitskog nadbiskupa Petra, primjetan je stanoviti kronološki nesklad u nekim činjenicama, posebno što se tamo ističe da se uzurpacija posjeda Sv. Bartolomeja u Kninu odigrala u vrijeme Bernarda nadbiskupa splitskog, odnosno Nikole biskupa kninskog, a oni nisu bili suvremenici jer

⁴⁰ F. Šišić, *Povijest Hrvata...*, 690.

⁴¹ U to nema sumnje s obzirom na nalaze crkvenog namještaja predromaničkih stilskih osobina, napose i stoga što s tog položaja potječe i čuveni natpis sa spomenom kralja Držislava. (F. Bulić, *Hrvatski spomenici...*

⁴² To ističe već F. Šišić, *Povijest Hrvata...*, 690.

⁴³ T. Smičiklas, *CD*, II, 87.

⁴⁴ T. Smičiklas, *CD*, II, 165—167.

⁴⁵ T. Smičiklas, *CD*, II, 193.

⁴⁶ T. Smičiklas, *CD*, VIII, 378—381. U dokumentu se ne spominje biskup Bernard imenom veće se nadbiskup Petar poziva na petoricu svojih prethodnika, što nas vodi u vrijeme Bernarda, Vidi prijevod isprave u bilj. br. 49.

⁴⁷ Natpis je sačuvan u prijepisu što ga je zabilježio trogirski biskup Ivan Vidović 1690. godine. Donosim čitanje prema Buliću: *Anno ab incatanatione Domini nostri Jesu Christi 1203. regnante Rege Emerico aedificata est ecclesia ista a vanerabili preposito Dobroslavo, filio Prodantii, comitis Tiniensis, nepotis Prodoslavi comitis, ad honorem Domini et S(ancti) Barth (olomei) et Sanctissime M(arie) et S(ancti) P(etri) pro redemptione animae Suae et Suorum.* Donose ga svi važniji tekstovi u kojima se je kasnije raspravljalo o kninskoj katedrali.

o Nikoli imamo vijesti samo iz vremena 1272—1274. godine.⁴⁸ No u apoligiji nadbiskupa Petra iz 1315. godine stoji kako je valjalo mnogo istraživati oko prava splitske nadbiskupije u vezi sa spomenutim posjedom, te se u tom dokumentu iznose zapravo rezultati do kojih se došlo.⁴⁹

Budući da podatak s Dobroslavova natpisa nije u kronološkom smislu u koliziji s vijestima iz apologije o uzurpaciji posjeda za vremena nadbiskupa Bernarda, ostaje otvorenim pitanje odakle i zbog čega podaci o Nikoli, docnijem kninskom biskupu, A. Jadrijević je pokušao riješiti kronološki nesklad na način da je kninskog biskupa Mikuša, suvremenika Bernardova, poistovjetio s Nikolom.⁵⁰ Čini mi se ipak ključnim podatak koji nam pruža jedan drugi natpis, koji posve sigurno potječe s Kapitula kod Knina. Taj nažalost fragmentaran natpis 13. stoljeća spominje nekog Nikolu u vezi s Crkvom Sv. Bartolomeja, a pokušao ga je, s dosta fantazija, nadopuniti Jadrijević.⁵¹ Spomen Nikole EGO...OLAUS može se restaurirati kao *ego episc. Nicolaus* ili slično, tim prije što je riječ o vrlo svečanom natpisu u kome se spominje i SCI BARTHO... Pretpostavljam dakle da je ovdje riječ o natpisu kninskog biskupa Nikole i da se najvjerojatnije odnosi na dovršenje i posvetu crkve, čin koji je bio ovjekovječen svečanim natpisom. Dakle istraživanjem u splitskom kaptolu 1315. godine, koje je sročeno u pismenoj formi, došlo se do podataka o tome kako je za Bernarda nadbiskupa

⁴⁸ O Bernardu vidi u kronici Tome Arcidakona, a o Nikoli i vremenu njegova pontifikata D. Farlati, *Illyricum sacrum*, 285.

⁴⁹ Prijevod teksta prema A. Jadrijeviću glasi: *Također se kaže, da je gosp. nadbiskup (Petar) otudio neki posjed Sv. Bartula u Kninu, a to je lažno, jer ga on nije otudio nego je bi otuđen nemarom i nebrigom još od vremena pet nadbiskupa ili prethodnika rečenog nadbiskupa (Petra) a on ga je marljivim istraživanjem opet pronašao. I jer je na tom terenu još gospodin kninski biskup blage uspomene Nikola bio izradio svečanu biskupsku crkvu, što je sad očito, a da mu se nisu protivili ni rečeni nadbiskup (Bernard) ni kapitul, to gospodin Petar nije mogao drugo učiniti nego što je učinio uz odobrenje svog kapitula: on je na neki način za kratkotrajni i neznatan posjed ipak iznudio 400 mletačkih dinara, a i to je jedva uspio jer su i ban i njegovi nasljednici zabranjivali rečenom biskupu (Nikoli) da dade novaca. Navodili su naime, da se od vremena njihovih otaca nije čulo da je taj posjed ikada pripadao crkvi sv. Dujma. Gosp. nadbiskup pismeno se obavezao da će za taj norac kupiti za svoju crkvu drugi posjed koji nije prijeporan.*

⁵⁰ A. Jadrijević, »Smrt hrvatskih...«, 32.

⁵¹ Natpis prvi donosi F. Bulić, *Hrvatski spomenici...*, 14., a glasi:

... DNICIS MLE DUCET...
... T Q CRESCAT EGO...
... OLAUS HAC G DOT...
... I TVM SCI BARTHO...

Ipak donosim rekonstrukciju A. Jadrijevića iako mislim da je na mnogim mjestima neprihvatljiva. No i on vidi u ostatku imena spomen kninskog biskupa Nikole.

(Annis adventis) D(omi)NICIS (M(ili)Le) DUC(e)T(is)
(Plebs ut hic adoret in) TUSQUE CRESCAT ET O(ret)
(Ecclesiam fundavi Nic)OLAUS HANQ(ue) DOT(avi)
(Ad honorem De)I TUM S(an)C(t)I BARTHO(lomei)

počela gradnja kninske katedrale i kako je za Nikole biskupa kninskog ona bila posvećena. Očito su dva ključna podatka, koji su u čvrstoj međusobnoj ovisnosti, u Splitu bila u kronološkom smislu poistovječena, pa odatle u apologiji Bernard i Nikola figuriraju kao suvremenici. No katedrale se ne grade samo desetljećima, već katkad i stoljećima, pa je 70 godina, koliko je prošlo od početka gradnje (oko 1200) do posvete (1272—74), sukladno s našim saznanjima o takvim pothvatima.⁵²

Campus Tome Arhidakona

Budući da izvorna građa nedvojbeno svjedoči da je kninska katedrala bila posvećena Sv. Bartolomeju, da je njena gradnja započela na samom početku 13. stoljeća i da je, po svojoj prilici, posvećena negdje 1272—1274. godine, postavlja se pitanje na što se odnosi onda svjedočanstvo Tome Arhidakona, koji nam prenosi vijest da su hrvatski vladari, osnovavši biskupiju, sjedište odredili *in Campo in ecclesia sante Marie Virginis iuxta castrum Tiniense*.⁵³ Teško da je to crkva o kojoj je do sada bilo riječi. Toma govori valjda o starijoj crkvi, katedrali hrvatskog biskupa, a ne kninskoga, kako to proizlazi iz teksta, a to pretpostavlja i S. Gunjača.⁵⁴ Ta se nalazila *in Campo*, a ja ga, kao i neki autori ranije, pišem velikim a ne malim slovom. Termin *campus* S. Gunjača je tumačio na način da je to sav onaj prostor izvan zidina tvrđave, pa čak i podgrade-suburbium. Stoga i smješta katedralu tik (*iuxta*) tvrđavi kninskoj.⁵⁵ No kako upravo od pravilnog tumačenja termina *Campus* kod Tome Arhidakona uvelike ovisi i precizna ubicacija položaja Crkve Sv. Marije, valja to pitanje još jednom raspraviti.

Na već spominjanom crkvenom saboru u Splitu godine 1185. određuje se teritorijalni opseg biskupija splitske metropolije, pa tako i kninske. *Teniensis Episcopus habet has parochias, Tenin, Campum, Verchercha, Pset* ili pak *Tenin campum, Verchercha, Pset*.⁵⁶ To su dva moguća načina transliteracije ovog dijela teksta. Prema prvoj varijanti riječ je o četiri parohije, *Knin, Polje, Vrljika* i *Pset*, a prema drugoj varijanti samo o tri, *Kninsko polje, Vrljika* i *Pset*, za koju se zalagao S. Gunjača u radnji o ubicaciji položaja kninske katedrale.⁵⁷ No već A.

⁵² Dobroslavov se natpis odnosi na početak gradnje a ne na posvetu, što proizlazi iz njegove pozicije na objektu. Bilo je naime postavljen povrh glavnog ulaza, jednako kao što je natpis trogirskog biskupa Treguana na čuvenom portalu trogirske katedrale. Natpisi su postavljeni u vrijeme kada je gradnja dostigla tu visinu, odnosno kada se je postavljao portal, pa je stoga u Trogiru i datiran 1240. godinom. No gradnja trogirske katedrale potrajala je do završetka još dva stoljeća.

⁵³ Vidi bilj. 10.

⁵⁴ S. Gunjača, »O položaju...«, 81—84.

⁵⁵ S. Gunjača, »O položaju...«, 76. te maša bilješka 34.

⁵⁶ T. Smičiklas, CD, II, 193.

⁵⁷ S. Gunjača, »O položaju...«, 64.

Jadrijević ističe kako je sintagmu *Tenin campus* nemoguće prevoditi kao *Kninsko polje* jer bi trebala glasiti drugačije, *campus Tenini* ili pak *campus teniniensis*.⁵⁸ Imenica *campus* u citatu je izražena akuzativom, *campum*, a upravo taj padež odgovara formulaciji teksta u kome se nabraja koga ili što, odnosno koje parohije drži biskup kninski. Usporedbe radi pogledajmo kako se u istom dokumentu nabrajaju parohije splitske nadbiskupije. *Archiepiscopus Spalatensis has habeat parochias: Clissam, Scale, Zminam, Zetinam, totam Cleunam, totum Masarum, et totum Dol usque ad Vrulam*.⁵⁹ Sve su to akuzaviti toponima, pa je onda i naš *Campum* toponim u akuzativu. *Kninsko polje* u akuzativu moralo bi glasiti *Campum Tinini* ili *Campum Tiniense*. Dakle već iz dokumenta splitskog sabora iz godine 1185. naslućujemo da kod Knina postoji u srednjem vijeku toponim *Campus-Polje*.

Kad je riječ o Tominu svjedočanstvu po kome je Crkva Sv. Marije bila *in campo*, S. Gunjača ga tumači na način da je ovdje riječ opet o *Kninskom polju* s obzirom da je taj *campus* poblize označen pozicijom *iuxta castrum Tiniense*. Stoga on, nastojeći dokazati da nije riječ o *Kosovu polju*, kako je F. Radić tumačio formulaciju *in campo*, ističe sljedeće: *Konačno, da se ne podrazumijeva Kninsko (polje), Kosovo bi se bilo naznačilo za razliku od Petrovog i Kninskog*. Pritom on i pristupa opisu navedenih triju polja i kaže: *Prvoj prečki na sjever ostaje Kninsko, a južno od nje je Kosovo polje. Druga prečka dijeli Kosovo od Petrova polja. Vidimo da se ovdje radi o trima poljima, kojih je skupna os duga 40 km. Oni su jasno geomorfološki odjeljeni, pa se stoga i u historiji javljaju odjelito*.⁶⁰ Tako je pisao 1949. godine. No 1975. godine u posebnoj raspravi pod naslovom »Hrvatsko historijsko Kosovo« on ponovo pristupa opisu iste geomorfološke situacije, koji mu sada služi u argumentaciji nekih drugih povijesnih problema i kaže: *Ta ulegnina rastavljena je na dva mjesta neznatnim uzvišenjima koja padaju transverzalno na njegovu os i tako rastavljaju dolinu u tri dijela koja se danus nazivaju Kninsko, Kosovo i Petrovo polje. U srednjem vijeku čitava se ulegnina zvala Polje jer se na sinodu u Splitu 1185. godine određuje da kninski biskup ima Knin, Polje, Vrliku i Pset*.⁶¹ S. Gunjača dakle u poznijem radu priznaje da je *Campus* splitskih sabora toponim jer mu je to neophodno u argumentaciji drugih historijskih događaja, konkretno onim oko nasilne smrti kralja Zvonimira. Nažalost on tom prilikom ne upozorava na svoje ranije stanovište o tom problemu, a to je neobično važno jer ovakva transliteracija ruši njegove argumente topografske naravi, a to znači ubikaciju katedrale u Knin, od čega nije nikad odustao. S. Gunjača ima ovog puta čvrstu argumentaciju baziranu na citatima iz šibenskog bilježničkog arhiva i nakon eksplikacije zaključuje: *Iz*

⁵⁸ A. Jadrijević, »Smrt hrvatskih...«, 36.

⁵⁹ T. Smičiklas, CD, II, 193.

⁶⁰ S. Gunjača, »O položaju...«, 59.

⁶¹ S. Gunjača, »Hrvatsko historijsko Kosovo«, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, knj. III, Zagreb 1975, 131.

ovoga jasno izlazi da se današnje Kosovo polje prije nazivalo Petrovo polje, dok je danas Petrovo polje južnije i s Kosovom graniči na Klancu, a u dokumentima se ono često javlja samo s općom imenicom Polje (pole, polle).⁶² No ako Campus 12. stoljeća (splitski sinod), jednako kao i 15. stoljeća (šibenski bilježnici) sada tumači kao toponim, a s čim se apsolutno slažem, nije smio šutke preći preko svoje interpretacije *campusa* kod Tome Arhidakona kakvu je zastupao 1949. godine. I u tom je slučaju taj Campus, kao i u svim drugim slučajevima kada je riječ o Kninu i njegovoj blizini toponim, a ne apelativ. Campus Tome Arhidakona podrazumijeva, kao i svi drugi slučajevi Kninsko, Kosovo i Petrovo polje, a u kasnosrednjovjekovnim se izvorima najčešće naziva *Campus santi Petri* ili *Petrovo polje*, a isto tako i *Campus magnum*.⁶³ Sada je jasno što Toma označava citatom *iuxta castrum Tiniense*. To je toponim Polje koji je zajedno sa Crkvom Sv. Marije u blizini kninske tvrđave, jer su današnje Kninsko i Kosovo polje blizu Knina, a onaj dio Polja koji se danas naziva Petrovo je daleko. Campus je dakle parohija, odnosno arhidakonat koji se spominje prvi put već na crkvenim saborima u Splitu 1185. godine, čemu kako vidimo više ne protuslovi ni S. Gunjača, a razlikuje se od parohije *Tenin-Knin* spomenute na istim saborima.

Vratimo se načas natpisu prepozita Dobroslava. U posveti izričito stoji sljedeće: *Ad honorem Domini, et santi Bartholomei et santissime*

⁶² S. Gunjača, »Hrvatsko historijsko...«, 138—139, donosi 22 citata u kojima se spominje Kosovo kod Knina u historijskim izvorima od 12. do 18. stoljeća. No svakako su najvažniji oni citati koji se odnose na Petrovo polje, a njih donosi posebno na str. 141—143, iz kojih jasno proizlazi da su neka sela današnjeg Kosova polja u 15. stoljeću redovito pojavljuju kao sela Petrova polja. To su Uzdoľje, Zvjerinac, Vrbnik i Kosovo. Evo citata: 10. lipnja 1458. *Magister Johannes ac Magister Lucas Hrelich fratres, lapicide de Sibenco... promiserunt fabricare sex pilastros... muri ecclesie santi Johannis de Vsdoglie (Uzdolje) de Petrovo Pogle.* (Arhiv JAZU, Spisi šibenskog notara Grgura pok. Lowe IV, 74.); 4. sječnja 1458. *Iliqve Mathias adolescens Pauli Duorich de uilla Suirinica (Zvjerinac) de Petrovo Pole dedit magistro Gregorio Suaruceuich cerdoni ad descendum artem cerdonie* (HAZd, Spisi šibenskih bilježnika (dalje SSB, Ilija Bangvarić 7/6, 23); 7. svibnja 1462. ... *posuerunt dominum presbiterum Franciscum parochianum ville Cossevichie (Kosević-Mirlović Zagora) et dominum presbiterum Martinum de Vsdoglie (Uzdolje) Petrovopogle.* (HAZd, SSB Krotus Vitalis, 15/5, 209.); 6. srpnja 1470. *Simon Petrovich de villa Varbonich (Vrbnik) de campo Petri locavit Gregorium filium in famulum ser Gregorio Milicheuich.* (HAZd, SSB Michael q. Johannes, vol. II, 39.) Godine 1475. *Martinus Vucich de Campo Petri de villa dicta Cossovo... habuit a mag. Antonio Vucich fabro unum mantelum virile* (HAZd, SSB Gregorius q. Lorenzo, 22/I 40).

⁶³ U anonimnoj splitskoj kronici, gdje se govori o ubojstvu kralja Zvonimira, tvrdi se da se događaj zbilo *in campo magno vocato Petrovo Pogle* (H. Morović, *Splitska anonimna kronika*, Izd. Muzej grada Splita sv. 10, Split 1962). To je dakle još jedna varijanta ovog toponima. Konačno ovaj citat zaista ponovno dokazuje da je selo Kosovo u Petrovu ili Velikom polju s obzirom da vijest o smrti kralja Zvonimira u dodatku hrvatske redakcije papa Dukljanina glasi ... *v. Petih crkvah na Kosovi*. Dvije neovisne vijesti poistovjećuju dakle pet crkava u Kosovu sa Velikom poljem koje se naziva i Petrovo.

Marie et santi Petri. Sada nam ova dedikacija postaje u semantičkom smislu mnogo jasnija. Nova kninska katedrala, čija je gradnja započela oko 1200. godine, posvećena je Sv. Bartolomeju apostolu iz jednostavnog razloga što se nalazila na mjestu starijeg samostana i crkve istog titulara. Zatim slijedi posveta Sv. Mariji i to kao reminiscencija na stariju katedralu koju spominje Toma Arhidakon i konačno Sv. Petru jer se ta nalazila u Petrovu polju. To drugim riječima znači da je parohija *Campus*, na čijem je terenu nekad bila i katedrala, imala za zaštitnika Sv. Petra od čega joj i ime. Knin je, vidjeli smo već i iz citata splitskih sabora posebna parohija, a njena je župna crkva posvećena Sv. Stjepanu ugarskom.⁶⁴

*Crkva Blažene Djevice Marije u (Petrovu)
Polju kod Knina*

— katedrala hrvatskog biskupa

Naslov kako je sročен predstavlja nakon dosadašnjih eksplikacija moje tumačenje Tomina citata. Nije ovo ni novo, pa stoga ni originalno, no svakako je osnaženo novom argumentacijom s obzirom na Gunjačino protivljenje ovakvoj interpretaciji. Već su F. Radić,⁶⁵ a potom i F. Šišić⁶⁶ jednako gledali na problem, a njima su se i nakon Gunjačine rasprave pridružili Lj. Karaman i A. Jadrijević no bez definitivne argumentacije.⁶⁷ A. Jadrijeviću ipak valja priznati da je pravilno shvatio značenje termina *Campus* i insistirao na toponimu. Navedeni su autori, bez izuzetka i ograde, svi vidjeli tu raniju katedralu na lokalitetu Crkvina u Biskupiji kod Knina u današnjem Kosovu Polju. Prvi je F. Radić pretpostavio da je na Crkvini bila Tomina katedrala, i to na temelju nalaza zabata s likom Bogorodice, a jednako tako i dijela natpisa posvećena Sv. Mariji i Sv. Stjepanu.⁶⁸ Takvoj interpretaciji pogo-

⁶⁴ O toj je crkvi bilo poznato samo svjedočanstvo Farlatija, koji kaže: *Templum perantiqum erat in suburbano, nomine S. Stefani regis extra muros consecratum idemque opulentis vectigalibus instructum et curam animorum annetam habeat*. Na istom mjestu Farlati svjedoči da je umro Bartolomej župnik Sv. Stjepana 1488. godine te da je oko izbora novog župnika nastao veliki spor oko kojega je bilo ispisano u 1493. već 450 stranica. (D. Farlati, *Illyricum sacrum...*, 296.) Ipak da bi potkrijepio navode Farlatija, u koje ne bi trebalo sumnjati, dodajem i dva ranija spomena Crkve Sv. Stjepana u Kninu. 4. ožujka 1477. u testamentu *Radoc Bogdanicha de Tinino* stoji: *voluit item testatorum ex omnia cuius bona stabilia... debeat in ecclesiam S. Stephani de Tinino, quam ecclesiam...* (HAZd, SZB Petrus Drago, Busta IV. fasc. I/13), a 28. VII. 1403. *Vir dominus Nicolaus Sancouich de Bichigio rektor ecclesie Tininiense et plebanus ecclesie sancti Stefani de Tinino*. (HAZd, SZB Articutus de Rovignano, B. III, F VIII).

⁶⁵ Vidi bilj. 3.

⁶⁶ Vidi bilj. 4.

⁶⁷ Vidi bilj. 7.

⁶⁸ F. Radić, »Hrvatska biskupska...«

dovala je i situacija s ostalim arheološkim nalazima na tom lokalitetu, a koji, nema sumnje, po bogatstvu, raskoši i značenju nadmašuje sve ostale ranosrednjovjekovne lokalitete na prostoru stare hrvatske države, pa i šire.⁶⁹ Takvoj interpretaciji moguće je danas pridodati još pokoji argument, bilo povijesne bilo arheološke naravi. Prije svega odnosi se to na podatak da je u selu Kosovu u srednjem vijeku zaista zabilježena Crkva Sv. Marije. Pa iako su već arheološki nalazi upućivali na to da je objekt na Crkvinu bio posvećen Sv. Mariji (spomenuti natpis i zabat s likom Bogorodice), ipak bi se oni mogli naći i u crkvi kojeg drugog titulara. Stoga i prenosim citat koji potvrđuje postojanje Crkve Sv. Marije u selu Kosovu, a to znači u Petrovu polju, odnosno Polju: 1475. godine. *Petri filii Luce Grubelich habitatoris in ortis Sibenici... Item voluit et ordinavit quod detur... sante Marie de Cossouo.*⁷⁰ Citat Tome Arhiđakona, da je nastao u 15. stoljeću, kada se u dokumentima iznose potpuniji podaci, glasilo bi *in Campo (magno vocato Petrovo Poglie) in ecclesia sante Marie Virginis (in villa Cossouo — v Petih crikhav na Kosovi —), iuxta castrum Tiniense.*

Istican je u literaturi i argument koji se odnosi na toponim Biskupija u Kosovu polju. S. Gunjača je sasvim razložno odbacio mogućnost takve argumentacije jer se ona ne može koristiti u svrhu ubikacije položaja katedrale, s obzirom da takav toponim odražava samo stanje vlasničkog odnosa na terenu.⁷¹ No činjenica je da je srednjovjekovno selo Kosovo bilo zaista biskupski posjed, o čemu svjedoči ne toliko sačuvani toponim koliko opet siguran historijski podatak.⁷² U čvrstoj vezi s tim podatkom je i onaj iz jedne Zvonimirove isprave o darivanju posjedom opatice Sv. Benedikta iz Splita. Naime ta je Zvonimirova darovnica izdana u času posvećenja neke Crkve Sv. Marije u kraljevskom selu... *consecrationis ecclesie nostri episcopatus sante Marie uocabulo*, a izdana *in villa regali quo in loco iam dicta ecclesia sante Marie sita iudetur* uz prisustvo splitskog nadbiskupa, hrvatskog, zadarskog i trogirskog biskupa, opata samostana Sv. Ivana u Biogradu i Sv. Bartolomeja u Kninu, te tepčice i dvaju župana od kojih je jedan kninski.⁷³ Pa iako u dokumentu ne stoji da je riječ o posveti katedrale, već samo Crkve Sv. Marije na kraljevskom dobru, ipak začuđuje prisutnost nabrojanih dostojanstvenika, što je za Karamana svakako argument da se radi o katedrali.⁷⁴ Zvonimir je tom prilikom obdario splitske dumne, a kad je

⁶⁹ Riječ je o čuvenim grobnim nalazima uz ostatke bazilike na Crkvinu. O njima vidi: D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, Split 1976; J. Bešlić, *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*, Zagreb 1980.

⁷⁰ S. Gunjača, »Hrvatsko historijsko...«, str. 138.

⁷¹ S. Gunjača, »O položaju...«, 69—70.

⁷² Kosovo je zabilježeno kao *possessio* kninskog biskupa uz još neke druge kao Butina vas, Unac i Oprominja. (L. Katić, »Ban Emerik obimlje dobra kninske biskupije«, *Croatia sacra*, III/1932, 10.)

⁷³ J. Stipišić — M. Šamšalović, *Diplomatički zbornik*, Zagreb 1967., 169.

⁷⁴ Lj. Karaman, »O reviziji...«, 218.

tako, onda je posve sigurno obdario i novoposvećenu crkvu, a to znači od kraljevskog posjeda, *villa regali*, i to u blizini nje same. U tom nam je smislu važan podatak da je selo Kosovo bilo biskupsko dobro. Čini se stoga da bi i tu ispravu trebalo ponovno uključiti u raspravu o katedrali, kako su to i ranije neki autori činili. Premještanjem na Kapitul, u Crkvu Sv. Bartolomeja kninski biskup kao nasljednik hrvatskoga nije izgubio svoj posjed u Kosovu, a čini se ni zapustio crkvu, koja je u kasnijim stoljećima postala središte crkvene župe, što se zaključuje na temelju brojnih kasnosrednjovjekovnih grobova u njenoj blizini.⁷⁵

Istaknimo konačno i jedan arheološki argument. Uz sjevernu stranu crkve Gunjača je revizionim istraživanjima na lokalitetu Crkvina u Biskupiji istražio građevinski kompleks koji je proglasio samostanskim.⁷⁶ Lj. Karaman pravilno ističe da historijski dokumenti spominju samo samostan Sv. Bartolomeja kod Knina, te traži drugu interpretaciju prostorijama koje su očito uz crkvu bile podignute za stanovanje i gospodarstvo. On misli da je riječ o sijelu dvorskog (hrvatskog) biskupa i poziva se na situaciju iz darovnice splitskim dumnama.⁷⁷ Mislim da Karaman nije daleko od istine. Evo zašto. Crkva Sv. Marije na Crkvini u Biskupiji podignuta je mnogo ranije od 11. stoljeća kada će početi služiti za katedralu.⁷⁸ Podignuta najkasnije do sredine 9. stoljeća, služila je kao mauzolej visokih dostojanstvenika, o čemu svjedoče nalazi u najranijim grobovima.⁷⁹ Građevinski kompleks na sjeveru prizidan je kasnije i unutar njega su se našli neki grobovi koji su nekoć bili uz crkvu. Ta dogradnja, koja rasporedom prostorija podsjeća na samostan, svakako je bila važan događaj u povijesti objekta odnosno građevinskog kompleksa. Prema mom mišljenju mogla se je zbiti u trenutku kada je Crkva Sv. Marije postala katedralom, jednako kako misli i Lj. Karaman. No treba posebno naglasiti da je to onda Kaptol a ne samo sjedište hrvatskog biskupa. U ranom srednjem vijeku kanonici žive u zajednici poput redovnika, pa je stoga S. Gunjaču ovaj građevinski kompleks ne bez razloga asociirao na samostan, budući da je riječ o istom prostornom rješenju. Možda nam na taj način sada postaje jasnijim zašto se je hrvatski Kaptol, premjestivši svoje sjedište u Knin, tj. u grad što bijahu

⁷⁵ Možda je presmiono tvrditi da je uz objekt na Crkvini u Biskupiji bilo župsko središte, ali množina srednjovjekovnih grobova, i to kasnog srednjeg vijeka, upozorava nas da je tu bilo glavno ukopište stanovnika s područja današnjeg sela Biskupije. To ističem stoga što uz druge crkve u blizini, Sv. Trojica, Bazilika na Stupovima, crkva u Bukorovića podvornici, u Katića bajamima i na Lopuškoj glavici, nisu utvrđeni kasnosrednjovjekovni ukopi. O dijelu inventara tih grobova na Crkvini u Biskupiji vidi N. Jakšić, »Naušnice s tri jagode u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu«, *Prilozi pov. umj. u Dalm.*, 23, Split 1983, 49—74.

⁷⁶ S. Gunjača. »Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950«, *Ljetopis JAZU*, 57, Zagreb 1953, 9.

⁷⁷ Lj. Karaman, »O reviziji...«, 218.

⁷⁸ O razvojnim fazama u vezi s promjenama crkvenog namještaja na tom objektu vidi N. Jakšić, »Zabali oltarne pregrade na Crkvini u Biskupiji kod Knina, *Prilozi pov. umj. u Dalm.*, 22, (Fiskovićev zbornik), 97.

⁷⁹ Vidi bilj. 69.

kanonski zahtjevi, instalirao na mjestu bivšeg samostana. Valjda upravo stoga što je kompleks u prostornom smislu bio najpodesniji. Dakle činjenica da su u srednjem vijeku u kninskoj okolici bila dva Kaptola, jedan raniji i jedan kasniji, zahtijeva da u interpretaciji arheoloških situacija, u ovom slučaju građevinskih kompleksa, ukažemo na takve koji svojim prostornim osobinama (uz ostale argumente) ukazuju na moguće središte obitavanja kanoničkog zbora. Takvi su lokaliteti samo Kapitul kod Knina i Crkvina u Biskupiji kod Knina

Na temelju provedene analize moguće je kratko sumirati razvitak građevinskih kompleksa hrvatskog i kninskog Kaptola zajedno s katedralama.

U selu Kosovu, u (Petnovu) Polju, gdje bijaše *villa regali*, kraljevsko dobro, nastala je najkasnije u 9. stoljeću Crkva Sv. Marije, a bila je ujedno i mauzolejem vladarske obitelji. Hrvatski je vladar u 11. stoljeću, u još uvijek nedovoljno točno utvrđenom vremenu, osnovao biskupiju hrvatsku te joj odredio sjedište upravo uz Crkvu Sv. Marije u Kosovu. Osnutkom biskupije nastaje uz crkvu širi građevinski kompleks za potrebe biskupa i Kaptola a sama crkva doživljava znatnu restauraciju za Zvonimira, koji prilikom ponovne posvete katedrale hrvatskoj biskupiji ustupa svoj kraljevski posjed Kosovo. Kroz sve to vrijeme u Kninu egzistira benediktinski Samostan Sv. Bartolomeja i to kao *monasterium regale*. Izumrcem hrvatske narodne dinastije kraljevski samostan se, izgubivši razlog postojajnu, gasi, a ugarski vladar Geza II. predaje Crkvu Sv. Bartolomeja zajedno s njenim dobrima splitskoj nadibiskupiji. Hrvatska biskupija, koja pokriva teritorij četiriju arhidakonata, Knin, Polje, Vrliku i Pset, mora prema kanonskim zahtjevima imati sjedište u gradu, pa se kninski knezovi zajedno s kaptolom i biskupom otimlju za položaj bivšeg Samostana Sv. Bartolomeja, kao najprikladniji novoj potrebi. To se nastojanje, čini se, reflektira već u dvama dokumentima iz 1180. godine, iz kojih je vidljivo da je splitski posjed ugrožen. Nedugo poslije toga, za splitskog nadbiskupa Bernarda, Kninjani su konačno uzurpirali prostor bivšeg samostana te su nastojanjem kaptolskog prepozita Dobroslava počeli na istom mjestu podizati novu veliku i svečanu baziliku. Ova nova katedrala, sada kninskog a ne više hrvatskog biskupa, posvećena je za vrijeme Nikole u osmom deceniju 13. stoljeća i time je definitivno bio zaokružen novi kaptolski kompleks. Od toga je vremena kninska katedrala posvećena Sv. Bartolomeju apostolu, a ne više Sv. Mariji. Sv. Bartolomej postaje patronom kanoničkog kolegija kninskog te njegov lik dospijeva u kaptolski pečat, što je i inače redovita pojava u takvim slučajevima. Glavna apsida nove katedrale, nazvana i Kapela Sv. Bartolomeja, postaje mjesto u kome je institut javne vjere, *locus credibilis*, a tu se, najvjerojatnije čuva i kaptolski arhiv. U nemirnim vremenima nakon krbavske bitke ugroženo se biskupsko sjedište premješta

u Cazin, iako je kaptolski kompleks još 1504. godine utvrđen zidom u cilju obrane za učestalih turskih provala. Od tog vremena nestaje kninske biskupije, a preživljava još dugo jedino funkcija titularnog biskupa kninskoga.

Nikola Jakšić: ABOUT THE CATHEDRALS IN CROATA AND IN KNIN BISHOPRY

S u m m a r y

The problem of establishing the place of the cathedrals in Croatian and Knin bishopry is present in our national medieval historiography from a long time ago. The dilemmas about the precise position are enhanced by the fact that the data about their names are also unreliable. New sources however show today that we can establish with certainty that Knin cathedral was built during the 13th century and dedicated to *St. Bartolomey the Apostle* in 1272. to 1274. It was built in the same place where the royal monastery stood before that, on the *Kapitul in Knin*. The information of Split chronicle writer in the 13th century about *St. Mary's* cathedral really refer to the cathedral of Croatian bishop and this one was erected on *Petrovo polje* in the village of *Kosovo* (today the *Bishopry* near *Knin* in *Kosovo polje*) established in the middle of the 11th century.

Special attention has been given to the apelative i.e. to the topomyn *campus* discussed by Toma from Split especially because it causes special obstacle in the definition of the precise position of both cathedrals. The analysis shows that Toma's topomyn *campus* indicates the notion which in late Middle Ages was known as *Campus santi Petri* or *Campus magnum* and it refers to today's *Knin*, *Kosovo* and *Petrovo polje* together.